

Polygamy in the Balance of the Mind: Examining Examples of Harm and Harm Based on Religious and Psychological Teachings

Zeinab Sanchooli*

Abstract

Among the legitimate rights of men is the permission to have multiple wives, which is recognized for men according to the explicit text of the Quran, subject to observing justice between the spouses. Despite the fact that this is permissible by the Sharia, remarriage of men, sometimes in practice, entails harm to family life and society, which will lead to irreparable damage, including weakening the foundation of the first family life. This research was written with the aim of explaining the legitimacy of the issue of polygamy, as a primary ruling and limiting the negative effects of unnecessary remarriages according to the jurisprudential rules of no harm and no inconvenience, as a secondary ruling, and with the need to diagnose the problem from a psychological perspective. In this research, which was conducted using a descriptive-analytical method, the results of the research show that since the mental health of each family member plays a significant role in maintaining the mental health of other members and, consequently, the mental health of the members of the community; Therefore, it is expedient to place restrictions on the permissibility of such marriages based on the principle of no harm and no inconvenience and other jurisprudential evidence, and the Sharia ruler, under the guise of government decrees, should prevent the spread of remarriage - if it is unjust and against the interests of society.

* Assistant Professor of Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, ZAH.C., Islamic Azad University, Zahedan, Iran, zsanchooli@iau.ac.ir, (ORCID): 0000-0001-6579-150X

Date received: 08/04/2025, Date of acceptance: 23/09/2025

Keywords: Polygamy, weakening of the family foundation, principle of no harm, principle of no inconvenience, jurisprudential and psychological analysis.

Introduction

Islam is a realistic religion, or rather, a religion of nature; (Rum, 3) On this basis, it has established its epistemological teachings and jurisprudential and legal rules and laws in accordance with the nature and nature of women and men. Now, among the issues raised in this regard is the issue of polygamy on the part of men; although polygamy is not inherently and naturally reprehensible or immoral - in fact, in some cases, it may also be accompanied by benevolent goals and allow women and unaccompanied children to enjoy the protective umbrella of a just man and protect them from harms such as poverty, corruption, insecurity, etc.; but what is important from a psychological perspective is the resentment of the first wife and the tension in the family atmosphere due to the man's remarriage, which is in contradiction with the principle of good social relations; because the prevalence of polygamy, without any conditions or restrictions, will cause the spread of personal and social ills! And it will cause fatal changes in the tender emotions and innate feelings of women towards their family and husband, and on the other hand, it will cause a decrease in the mental health of women in polygamous families compared to monogamous families. On the other hand, polygamy in men will also have negative effects such as a decrease in social cohesion and adaptation, a decrease in participation and self-actualization.

Materials & methods

This research was conducted using a descriptive-analytical method and reference to library documents.

Discussion and Results

What is obtained from this research, based on the jurisprudential study of the issue with reference to the rule of non-harm, as well as the psychological analysis of the issue of polygamy, is that: The emphasis of the verses of the Quran and the narrations is on preserving the foundation of the family and preventing tension in the family environment; Since the legislation of the rules is in accordance with the nature of humans and all-round attention to observing interests and avoiding corruption; Therefore, it must be said: The basis of Islamic rules and laws is different from other social laws that exist among people in terms of their basis and

149 Abstract

origin, and that difference is because human laws and traditions change with the differences of the ages and the changes that occur in human interests; However, Islamic laws, because their basis is on observing interests and avoiding real corruption, do not accept differences and changes, and it is up to the ruler of the Islamic society to compel people to do that action - if it is obligatory - and to forbid it - if it is forbidden; Now, although polygamy and polygamy are accepted according to the explicit text of the Quran (Nisa, 3), and the Quranic text is not subject to ijthad; however, by carefully examining the verse, we find that the ruling on the permission of polygamy is not absolute; rather, it is permitted on the condition of observing justice, and in practice, most people go beyond the circle of justice towards their wives, and this very practice (remarriage of men), which is apparently permissible, may in reality lead to what kind of corruptions!

Conclusion

The findings of the research show that although the ruling on polygamy was legislated in order to ensure the general interests of mankind; however, since today, due to the cultural changes prevailing in society, higher education, and women's awareness of their rights, women's participation in providing for the family's economic needs, and women's refusal to accept this issue - to the extent that they are willing to prefer celibacy to consenting to their husbands' polygamy - unlike women in the past who were forced to accept the existing conditions under the influence of the culture prevailing in their society and the negative attitude that existed towards divorce and, most importantly, the economic dependence they had on men -; therefore, in today's society, this issue is accompanied by many challenges, including the resentment of the first wife due to the lack of justice between the spouses, the weakening of the foundations of the family, and many harms in the family environment; therefore, it is necessary to observe the interests of family members that the Sharia ruler, considering the authority he has, prohibit polygamy except in cases of emergency in order to prevent the harms of this issue on family lives.

Bibliography

The Holy Quran (in Arabic)

Ebrahimi, Javad (2007), "Changes are not always bad", Quds Newspaper, No. 5629. (in persian)

Ibn Athir, Ali ibn Muhammad (1993), Al-Kamil al-Tarikh, Beirut: Dar Ihya. (in Arabic)

Ibn Najim, Zayn al-Din Ibrahim (2005), Al-Ishbah wa al-Nada'er, Beirut: Dar al-Fikr. (in Arabic)

- Ardebili, Ahmad (Bita), Zubdeh al-Bayan, Tehran: Al-Muktabeh al-Ja'fariyah. (in Arabic)
- Argyle, Michael (2003), The Psychology of Happiness, translated by Masoud Gohari, Isfahan: Jihad Daneshgahi Publications. (in persian)
- Eshtahardi, Mohammad Mahdi (1983), Mizan al-Hikmah, Qom: Maktab al-Ilam al-Islami. (in Arabic)
- Etemadi, Ahmad; Ebrahimi, Javad (2010), "Comparison of the Mental Health of Children in Monogamous and Bigamous Families", Journal of Women in Development and Politics (Women's Research), Volume 8, Issue 4, Pages 5-26. (in persian)
- Ansari, Morteza (1851), Al-Makasib, Tehran: Lithography. (in Arabic)
- Bajouri, Jamal Mohammad Faqi Rasool (1986), Al-Mar'ah in Islamic Thought, Iraq: Al-Mosul Society. (in Arabic)
- Bahrani, Yusuf (1984), Al-Hadeeq Al-Nadhra, Qom: Islamic. (in Arabic)
- Bostan Najafi, Hussein (2011), Sociology of the Family with a View to Islamic Sources, Qom: Seminary and University. (in persian)
- Balaghi Najafi, Mohammad Javad (1999), Ala'a al-Rahman in the Interpretation of the Quran, Qom: Bi'yat Foundation. (in Arabic)
- Bornstein, F., Ch. (2001), Methods of Treating Marital Problems, translated by Hassan Touzandeh Jani, Mashhad: Marandiz. (in persian)
- Bayhaqi, Ahmad (Bita), Al-Sunan Al-Kubra, Beirut: Dar Al-Fikr. (in Arabic)
- Tavakoli, Asadullah (2005), The Expediency of Shiite and Sunni Jurisprudence, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. (in persian)
- A group of writers (2018), Family and Community Knowledge, Qom: Maarif Publishing House. (in persian)
- Jawhari, Ismail bin Hamad (1983), Al-Sahah Taj Al-Laghah and Al-Sahah Al-Arabiya, Beirut: Dar Al-Ilm. (in Arabic)
- Al-Hurr Al-Amil, Muhammad (1971), Wasaal Al-Shi'ah, Al-Mutabah Al-Rabee'ah, Beirut: Dar Ihya. (in Arabic)
- Hosseini Maraghi, Seyyed Mir Abdul Fattah (1996), Al-Anawain Al-Fiqhiyyah, Qom: Al-Nashr Al-Islami. (in Arabic)
- Hosseinejad, Hosseinqoli (1991), Civil Responsibility, Tehran: Jihad Daneshgahi. (in persian)
- Khodadadpour, Mounirah (2009), Civil Responsibility in Couple Relationships, Tehran: Center for Women and Family Affairs. (in persian)
- Khansari Najafi, Musa bin Muhammad (1978), Muniyeh al-Talib, Najaf: Al-Murtazawiyah Press. (in Arabic)
- Di Matteo, M. Rabin (1999), Health Psychology, translated by Seyyed Mahdi Mousavi and others, Tehran: Samt. (in persian)
- Al-Dhaybari, Amer Saeed (1994), Al-Tahdir fi Qada' al-Mushqa' tajlal al-Taysir, Beirut: Dar Ibn Hazm. (in Arabic)

151 Abstract

- Rashid Reza, Mohammad (1995), Tafsir al-Manar, Beirut: Dar al-Ma'rifah. (in Arabic)
- Rafiei, Mohammad Taghi (2007), "A Socio-Legal Study of Monogamy in Iran", Women's Studies, Year 5, Issue 3, pp. 7-37. (in persian)
- Sappington, Andrew A. (2013), Mental Health, translated by Hamidreza Hossein Shahi Barvati, Tehran: Rawan. (in persian)
- Salarifar, Mohammad Reza; Shojaei, Mohammad Sadeq; Mousavi Asl, Seyyed Mahdi; Dowlatkah, Mohammad (2010), Mental Health with an Attitude to Islamic Sources, Qom: Hawza and University Research Institute. (in persian)
- Sobhani, Ja'far (2001), Sunnah al-Nabawiyyah between al-Rawiyah and al-Diriyah, Qom: Imam Sadiq (AS) Institute. (in Arabic)
- Saadi, Abu Habib (1987), Al-Qamoos al-Fiqhi, Damascus: Dar al-Fikr. (in Arabic)
- Shubayri Zanjani, Seyyed Musa (1998), Kitab al-Nikah, Qom: Ra'i Pardaz Research Institute. (in Arabic)
- Safa'i, Seyyed Hossein; Emami, Asadullah (2012), Summary of Family Law, Tehran: Mizan. (in persian)
- Tabataba'i, Seyyed Mohammad Hossein (1986), Tafsir al-Mizan, Qom: Islamic. (in Arabic)
- Tabataba'i Yazdi, Seyyed Mohammad Kazem (1999), Takmalleh al-Urwah al-Wathqi, Tehran: Al-Haydari. (in Arabic)
- Tabari, Muhammad ibn Jarir (1991), Jame' al-Bayan, Beirut: Dar al-Marfa. (in Arabic)
- Tusi, Muhammad ibn Hassan (1986), Al-Khalaf, Qom: Islamic. (in Arabic)
- Tusi, Muhammad ibn Hassan (1967), Al-Mabsut, Tehran: Al-Muktabah al-Murtazawiyyah. (in Arabic)
- Qurtubi, Muhammad ibn Ahmad (Bita), Al-Jame' al-Ahkam al-Quran, Beirut: Dar al-Fikr. (in Arabic)
- Qotb Rawandi, Saeed bin Heballah (1984), Fiqh al-Quran, Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. (in Arabic)
- Arab, Saeed and Daneshmand, Badr al-Sadat and Poudineh, Zahra and Thamei, Nahid and Mirgol, Ahmad and Babakhanloo, Ashraf (2014), "Investigating the level of psychological well-being and marital adjustment and life satisfaction between polygamous and monogamous families", Family Counseling and Psychotherapy Quarterly. (in persian)
- Katouzian, Nasser (1996), Introductory course in civil law "Legal events", Tehran: Yalda. (in persian)
- Kazemzadeh, Ali (2012), Legal differences between men and women in the Iranian legal system, Tehran: Mizan. (in persian)
- Keshvari, Isa (1995), Application of jurisprudence rules in law: with a study of "The rule of hardship and hardship", Tehran: Ghias. (in persian)
- Kulayni, Muhammad (1986), Al-Kafi, Tehran: Dar al-Kutb. (in Arabic)
- Fayumi, Ahmad bin Muhammad (1993), Al-Misbah al-Munir, Qom: Dar al-Hijrah. (in Arabic)

- Qureshi, Seyyed Ali Akbar (1998), Tafsir Ahsan al-Hadith, Tehran: Bissat Foundation. (in persian)
- Mujahid, Azizullah and Bireshk, Behrouz (2003), "Behavioral Status of Children and Mental Health of Parents in Polygamous Families", Thought and Behavior Magazine, No. 35, pp. 60-67. (in persian)
- Majlesi, Mohammad Baqir (1982), Bihar al-Anwar, Beirut: Dar. (in Arabic)
- Mohebbi, Seyyedah Fatemeh (2004), "The West and the Phenomenon of Single-Parent Families", translated by Hajar Hosseini and Fatemeh Bakhtiari, Women's Book, Quarterly Journal of the Women's Social and Cultural Council, No. 24, pp. 234-237. (in persian)
- Mohaqqq Damad, Seyyed Mustafa (1997), Jurisprudence Rules "Civil Section", Tehran: Islamic Sciences Publication. (in persian)
- Mohammadi, Naima and Askani, Khan Mohammad (2015), "A Study of Men's Mental Health with Emphasis on the Tradition of Polygamy in Sarbaz County", Quarterly Journal of Women in Culture and Art (Women's Research), Vol. 2, pp. 257- 268. (in persian)
- Marashi, Mohammad Hassan (1994), New Perspectives in Islamic Criminal Law, Tehran: Mizan. (in persian)
- Mazlou, Abraham. H. (1996), Towards the Psychology of Being, Mashhad: Astan Quds Razavi. (in persian)
- Motahari, Morteza (1992), Collection of Works "Sexual Ethics in Islam and the Western World", Qom: Sadra. (in persian)
- Mazaheri, Mohammad Ali et al. (2003), "Comparison of Mental Health in Couples of Student Wedding Celebrations and Ordinary Couples", Quarterly Journal of the Iranian Psychological Association, Year 7, No. 1. (in persian)
- Mofid, Mohammad bin Mohammad (1944), Al-Irshad fi Ma'rifat Hujjaj Allah 'Ali al-Ibad, Tehran: Islamiyah. (in Arabic)
- Makarem Shirazi, Nasser (1990), Al-Qawwa'id al-Fiqhiyah, Qom: Madrasah al-Imam Amir al-Mu'minin (AS). (in Arabic)
- Makarem Shirazi, Nasser (2007), Selected Exemplary Interpretation, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. (in persian)
- Deputy for Education and Research of the Judiciary (2008), Series of Jurisprudential-Legal Research, Qom: Qada. (in persian)
- Deputy for Education and Research of the Judiciary (2002), Collection of Consultative Opinions on Jurisprudence in Legal Affairs, Qom: Jurisprudential Research. (in persian)
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1993), Bad'a' al-Darr, Qom: Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (in Arabic)
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1989), Al-Rasal, Qom: Ismaili. (in Arabic)
- Mousavi Khomeini, Seyyed Ruhollah (1989), Sahifeh Al-Noor, Tehran: Institute for the Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works (PBUH). (in persian)

153 Abstract

- Mousavi Sabzevari, Seyyed Abdul-Ala (1988), Mavaheb Al-Rahman, Beirut: Al-Al-Bayt. (in Arabic)
- Nasihi, Abbas-Ali (2004), "The Level of Marital Compatibility in Students Living in Dormitories", Thought and Behavior Magazine, No. 37 and 38, page 117. (in persian)
- Na'ini, Muhammad Hossein (1985), Fawa'id Al-Usul, Qom: Al-Nashr Al-Islami. (in Arabic)
- Najafi, Muhammad Hassan (1991), Jawaher Al-Kalam, Beirut: Al-Murtaza Al-Alamiya Institute. (in Arabic)
- Naraqi, Mawli Ahmad (1996), Awa'id Al-Ayam, Qom: Maktaba Al-Ilam Al-Islami. (in Arabic)
- Naqibi, Seyyed Abolghasem (2002), Spiritual Damage in Islamic Law and the Contemporary Legal System, Tehran: Amir Kabir. (in persian)
- Nouri, Hossein (1987), Mustadrak al-Wasael wa Mustanbat al-Masal, Beirut: Al-Bayt. (in Arabic)
- Noormohammadi, Gholamreza (2010), Denial of Violence Against Women from the Perspective of Religion and Science, Tehran: Center for Women and Family Affairs. (in persian)
- Heller, Agnes (1999), "Women, Civil Society and the State," translated by Sahar Sajjadi, Tehran: Tose. (in persian)
- Cherian ,Varghese J. (1994) Corporal Punishment And Academic Achievement Of Xhosa Children From Polygynous And Monogamous Families Journal Of Social Psychology ,134 (3). 387.389.
- D Topuzis, "The Men with Many Wives" In New Society, 4 October 1985. Moore, Stephoen, "Sociology Alive", Stanley Thornes Publishers, L, T. P.1987.
- Gvanfogbe , P. N & schumm . W. R. (1997). Polygyny And Marital Life Satisfaction: An Exploratory Study from Rural Cameroon. Journal of Comparative Family Studies ,28 (1).
- Krenawi ,Alean. (2001). Women From Polygamous And Monogamous Marriages In An Out-Patient Psychiatric Clinic Journal Of Social Psychiatry ,38 (2).
- Oslan, David H., &Defrain, John (2006). Marriage And Family, New York: Mcgraw Hill.
- Sanderson ,Stephen k. (2001). Explaining Monogamy And Polygyny In Human Societies. Social forces ,80 (1).
- Slonim ,Vared- Nevo & Krenawi ,Alean (2006). Success And Failure Among Polygamous Families: The Experience Of Wives, Husbands, And Children ,Family Process. 45 (3).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق‌های ضرر و حرج بر اساس آموزه‌های دینی و روانشناسی

زینب سنجولی*

چکیده

از جمله حقوق مشروع مردان، جواز چند همسری می‌باشد که به موجب نصّ صریح قرآن، مشروط به رعایت عدالت میان همسران، برای مردان به رسمیت شناخته شده است. علیرغم جایز دانستن این امر از سوی شرع، ازدواج مجدد مردان، گاهی در عمل، مستلزم ورود ضرر به زندگی خانوادگی و اجتماع است که آسیب‌های غیرقابل جبرانی از جمله سست شدن بنیان زندگی خانوادگی اول را به دنبال خواهد داشت. این پژوهش، با هدف تبیین مشروعیت مسأله تعدد زوجات، به عنوان حکم اولیه و محدود نمودن آثار منفی ازدواج‌های مجدد غیر ضروری بر طبق قواعد فقهی لاضرر و لاحرج، به عنوان حکم ثانویه، و با ضرورت آسیب‌شناسی مسأله از منظر روانشناسی، به رشته تحریر درآمده است. در این پژوهش که به روش توصیفی تحلیلی انجام شده، نتایج تحقیق نشان می‌دهد از آنجایی که سلامت روانی هریک از اعضای خانواده، نقش بسزایی در حفظ سلامت روانی دیگر اعضا و به تبع آن، سلامت روانی آحاد اجتماع دارد؛ لذا مصلحت اقتضاء دارد مبتنی بر قاعده لاضرر و لاحرج و ادله دیگر فقهی حقوقی، در حکم جواز چنین ازدواجی محدودیت صورت گیرد و حاکم شرع، تحت عنوان احکام حکومتی، جلوی رواج ازدواج مجدد را- اگر ظالمانه و خلاف مصلحت جامعه باشد- بگیرد.

* استادیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران،
zsanchooli@iau.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

کلیدواژه‌ها: تعدد زوجات، تزلزل بنیان خانواده، قاعده لاضرر، قاعده لاجرح، تحلیل فقهی و روانشناختی.

۱. مقدمه

اسلام، دین واقع‌گرا و به عبارت بهتر، دین فطرت است؛ (روم، ۳) بر همین اساس، آموزه های معرفتی و احکام و قوانین فقهی و حقوقی خود را متناسب با سرشت و فطرت زنان و مردان پایه گذاری کرده است. (سبحانی، ۱۳۸۰: ۱۰) حال، از جمله مباحثی که در همین راستا، مطرح می شود، بحث تعدد همسر از سوی مرد می باشد؛ اگرچه، تعدد همسر، ذاتاً و فطرتاً، امری نکوهیده و خلاف اخلاق نیست - بلکه چه بسا در برخی موارد، ممکن است با اهداف خیرخواهانه ای نیز همراه باشد و باعث برخوردار شدن زنان و کودکان بی سرپرست از چتر حمایتی مرد عادل شده و آنها را از آسیب هایی همچون فقر، فساد و نا امنی و ... حفظ کند؛ اما آنچه از دیدگاه روانشناسی مهم می نماید، رنجش همسر اول و متشنج شدن جو خانواده به واسطه ازدواج مجدد مرد است که در منافات با اصل معاشرت به معروف قرار می گیرد؛ زیرا، رواج تعدد زوجات، بدون هیچ قید و شرط یا محدودیتی، باعث گسترش آثار سوء شخصی و اجتماعی خواهد شد! و عواطف لطیف و احساسات فطری زنان را نسبت به خانواده و شوهر، دستخوش تغییرات مهلکی می کند و از طرفی، موجب کاهش سلامت روانی زنان در خانواده های چند همسری، نسبت به خانواده های تک همسری خواهد شد. (مجاهد و بیرشک، ۱۳۸۲: ۶۵) از سوی دیگر، چندهمسری در مردان نیز، آثار منفی همچون کاهش انسجام و انطباق اجتماعی، کاهش مشارکت و خودشکوفایی را در پی خواهد داشت. (محمدی و آسکانی، ۱۳۹۴: ۲۶۰)

حال، سوال اصلی تحقیق این است که: اگر چه ازدواج مجدد مردان، به موجب شرع و قانون اجازه داده شده است؛ اما آیا قانونگذار می تواند برای تقویت بنیان خانواده و حفظ سلامت روانی افراد، ازدواج مجدد را محدود و یا در مواردی منع کند؟

در پیشینه تحقیق باید گفت: پژوهش های متعددی در این زمینه انجام شده است از جمله: کتاب «تعدد زوجات از منظر فقه و حقوق موضوعه کشورهای اسلامی» از رسول مظاهری و عدرا هرتمنی (۱۳۹۶)؛ مقاله «مبانی فقهی و حقوقی نظام تعدد زوجات در خانواده» از فریبا حاجی علی (۱۳۸۸)؛ مقاله «تعدد زوجات در حقوق مدنی ایران و ملاحظات اجتماعی و آسیب شناسی آن» از سحر نیک پور (۱۴۰۰)؛ مقاله «مصلحت و نقش

تعهد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنجولی) ۱۵۷

آن در قبض و بسط احکام فقهی حقوقی تعهد زوجات» از رحمت الله سعیدی گراغانی، محمدرضا کیخا و حیدر امیرپور (۱۴۰۰) و...؛ لیکن، آن چه از بررسی پیشینه تحقیق به دست می آید این است که عمده تحقیقات صورت گرفته در زمینه تعهد زوجات، به بیان مبانی فقهی و قانونی مجاز بودن این عمل اشاره دارد و در خصوص ممنوعیت یا محدودیت این ازدواج با استناد به قاعده لاضرر و لاجرح، کمتر بحث و تحقیق شده است. در این مقاله، با بررسی نظرات فقها و حقوقدانان در خصوص این موضوع، صرفاً بر روی تاثیر قاعده لاضرر و لاجرح در ممنوعیت ازدواج مجدد- با نگاه روان شناسانه به موضوع-، تکیه شده تا جنبه نوآوری مقاله تبیین شود.

پژوهش پیش رو با روش توصیفی تحلیلی و رجوع به اسناد کتابخانه ای صورت گرفته است.

۲. ادبیات نظری پژوهش

۱.۲ مفهوم ضرر: ضرر در لغت، به معنای «ضیق، شلّت، سوء و مکروه» است (جوهری، ۱۴۰۴: ۲، ۷۲۰) و در اصطلاح، هرگونه نقصان در جان و مال و آبروی فرد را، ضرر می دانند. (خوانساری نجفی، ۱۳۵۷: ۲، ۱۹۸)

۲.۲ رابطه ضرر با عسر و حرج: ضرر با عسر و حرج، رابطه نزدیکی دارد؛ بنابراین، ضرر و حرج، از حیث معنا به هم نزدیک هستند. تا جایی که برخی از فقهاء، ضرر و عسر و حرج را از اسباب اضطرار می شمارند. (نائینی، ۱۴۰۶: ۳، ۲۵۷) بعضی دیگر گفته اند: قاعده عسر و حرج، با ضرر متحد یا متداخل است. (ابن نجیم، ۱۴۲۶: ۸۵) صاحب جواهر نیز به این قرابت معنوی اشاره کرده است. (نجفی، ۱۴۱۲: ۳۶، ۴۲۴) پس هر چه که در آن، عسر و حرج باشد، داخل در معنای ضرر نیز خواهد بود. (حسینی مراغه ای، ۱۴۱۷: ۱، ۳۰۴) اما این قرابت معنایی موجب نمی شود که قاعده لاضرر و لاجرح را یکی بدانیم، بلکه اگر عمل به تکلیف، مستلزم ضرر مالی یا جانی باشد، از مصادیق قاعده لاضرر خواهد بود؛ ولی اگر صرفاً مشقت را به همراه داشته باشد، محل جریان قاعده لاجرح خواهد بود. (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱: ۱، ۱۶۱)

۳. شمول قاعده لاضرر بر خسارات معنوی

از لحاظ فقهی، اصلی‌ترین منبعی که از سوی تقریباً همه حقوق‌دانان به عنوان مبنای مطالبه خسارت معنوی ذکر شده است، قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» است. (حسینی نژاد، ۱۳۷۰: ۱۵۲) دلیل ما بر این مطلب، علاوه بر آیات قرآن، روایات است؛ از جمله:

الف- قضیه خالد بن ولید در قتل قبیله «جدیمه». (مفید، ۱۳۶۴: ۴۸؛ ابن اثیر، ۱۴۱۴: ۲، ۱۸۲)

نقد و بررسی: در این قضیه، علاوه بر جبران خسارات مادی، به جبران خسارات معنوی هم توجه شده است و می‌تواند مبنایی بر الزام به جبران خسارت معنوی تلقی گردد؛ زیرا: اولاً- اعلام بیزاری پیامبر اکرم (ص) از عملکرد خالد بن ولید، نشانه قبح پیمان شکنی در آیین اسلام است؛ که این الزام، از آیه قرآن «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده، ۱) فهمیده می‌شود. ثانیاً- پرداخت مبالغی توسط حضرت علی (ع) به قبیله جدیمه، در مقابل آزار و اذیت‌هایی که کودکان این قبیله دیده بودند، نمونه‌ای از جبران خسارت معنوی است که در جهت کاهش آلام و رنج‌های روحی این قبیله صورت گرفت. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۱، ۱۴۰)

ب- قضیه سمره بن جندب در خصوص درخت خرما. (حر عاملی، ۱۳۹۱: ۱۷، ۳۴۱)

نحوه استدلال: در این روایت نیز، مصداق ضرر معنوی، ورود ناگهانی سمره به منزل فرد انصاری به بهانه سرکشی و سلب آرامش اهل خانه و پی بردن به اسرار خانوادگی فرد انصاری می‌باشد.

نقد و بررسی: در این قضیه هم، علاوه بر جبران خسارت مادی، جبران خسارت معنوی هم مدنظر قرار گرفته است؛ زیرا: اولاً- در روایت، روحیه تجاوزگری و ارتکاب اعمال زیانبار علیه دیگران، به شدت محکوم شده (حسینی مراغی، ۱۴۱۷: ۹۸۰) و از تجاوز به حریم معنوی دیگران نهی شده است. (انصاری، ۱۲۶۸: ۳۷۲) ثانیاً- پیامبر اکرم (ص)، در توجیه عمل خویش، به قاعده «لاضرر و لاضرار فی الاسلام» استناد کردند. (اشتهاردی، ۱۳۶۲: ۵، ۴۹۳) اگر چه، در کتب لغت، ضرر و ضرار، به یک معنا استعمال شده است (فیومی، ۱۴۱۴: ۲، ۳۶۰؛ سعدی، ۱۴۰۸: ۲۲۲) لیکن، برخی از فقهاء از جمله حضرت امام خمینی معتقدند که: ضرر، دلالت بر زیان مالی می‌کند؛ ولی ضرار، بر زیان معنوی و ضیق و حرج دلالت دارد. (موسوی خمینی، ۱۴۱۰: ۱، ۲۸) بنابراین، با توجه به شمول لفظی قاعده می‌توان گفت که: این

تعهد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنچولی) ۱۵۹

قاعده، بدون هیچ تردیدی، علاوه بر جبران خسارت مادی، بر جبران خسارت معنوی هم دلالت می کند. (حسینی مراغی، ۱۴۱۷: ۱۱۱) ثالثاً- مقتضای صدور روایت لاضرر در قضیه سمره بن جندب، توجه به جبران خسارت معنوی است؛ بدین معنا که اسلام، نسبت به ایراد ضرر معنوی، بی تفاوت نبوده و در تعارض بین ضرر مادی سمره و ضرر معنوی مرد انصاری «ورود بی اجازه به منزل او»، ضرر معنوی را ترجیح داده و حکم به کندن درخت کرده است. (مرعشی، ۱۳۷۳: ۲، ۱۶۷) رابعاً- جبران خسارت معنوی همانند خسارت مادی، یک امر عقلایی است که مورد پذیرش خردمندان جهان است؛ (نقیبی، ۱۳۸۱: ۱۷۹) و این امر، نه تنها از نظر شرع اسلام، منع نشده، بلکه بر لزوم جبران خسارات معنوی، مؤید «از جمله روایت فوق»، وجود دارد.

۴. مبانی فقهی مشروعیت و جواز ازدواج مجدد مردان

در فقه امامیه، بر جواز ازدواج مجدد مردان، به دلایل ذیل استناد شده است:

الف: کتاب: «فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً» (نساء، ۳)

از این آیه، نکات زیر بدست می آید:

اولاً- در این آیه، اشاره به یکی از حقوق یتیمان شده و آن اینکه: اگر می ترسید به هنگام ازدواج با دختران یتیم، رعایت حق و عدالت را درباره حقوق زوجیت و اموال آنان ننمائید، از ازدواج با آنها چشم پوشید و به سراغ زنان دیگر بروید و با زنانی ازدواج نمائید که موقعیت اجتماعی و فامیلی آنها، به شما اجازه ستم کردن را نمی دهد و می توانید از آنها، دو نفر یا سه نفر یا چهار نفر به همسری خود انتخاب کنید. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۳، ۱۳۲)

ثانیاً- اگر چه در این آیه، عبارت «فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ»، به صورت امری آمده؛ لیکن، در این آیه، تعهد زوجات، امری مباح دانسته شده نه واجب. (طوسی، ۱۳۸۷: ۳، ۱۰۵) و آیه، بر نهی از ازدواجی دلالت دارد که ازدواج کننده در آن، خوف اجرا نشدن عدالت بین چند زن را دارد. (طبری، ۱۴۱۲: ۴، ۱۶۰)

ثالثاً- اگر چه آیه فوق، دلالت بر وجوب تعدد زوجات نمی‌کند و هیچیک از فقهای مذاهب اسلامی، فتوا به وجوب تعدد زوجات نداده‌اند (اردبیلی، بی‌تا: ۵۰۹)؛ ولیکن، از نظر حکم تکلیفی، اگر نیاز و ضرورت اقتضا کند، حکم ازدواج مجدد، استحبابی یا حتی وجوبی خواهد بود و اگر دلایل دیگر عارض شود، چه بسا حکم آن، مشمول هر یک از احکام پنجگانه تکلیفی «حتی کراهت و حرمت» هم بشود. (بحرانی، ۱۴۰۵: ۲۳، ۱۷)

ثالثاً- بین آیه ۳ سوره نساء «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً» و آیه ۱۲۹ سوره نساء «وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ»، تناقضی وجود ندارد؛ بلکه منظور از عدالت مورد بحث در آیه ۳، عدالت مالی است و منظور از عدالت مطرح شده در آیه ۱۲۹، عدالت در محبت به زنان است که خداوند متعال می‌فرماید: شما هرگز نخواهید توانست که زانتان را به یک اندازه دوست داشته باشید. (کلینی، ۱۴۰۷: ۵، ۳۶۳)

نقد و تحلیل: آن چه از تحلیل آیه فوق برمی‌آید این است که اگر چه به موجب آیه ۳ سوره نساء، ازدواج مجدد مردان تا چهارتا، به شرط رعایت عدالت جایز دانسته شده است؛ لیکن از سوی دیگر در آیه ۲۹ سوره نساء می‌فرماید: «وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ...»؛ شما هرگز نمی‌توانید میان زنان عدالت برقرار کنید، هر چند [بر عدالت] حریص باشید؛ پس به یک طرف یکسره تمایل نورزید تا آن [زن دیگر] را سرگشته [= بلا تکلیف] رها کنید و ... اگرچه فقهاء و مفسرین در تفسیر این آیه گفته‌اند: منظور عدالت مالی است و رعایت عدالت در محبت به زنان مطرح نیست؛ ولیکن وقتی با عقل سلیم می‌اندیشیم، تصدیق می‌کنیم که محبت قلبی نسبت به یکی از زوجین، خود به خود بر سایر روابط از جمله تساوی در حق قسم، تقسیم امکانات مالی بین زوجین و ... تأثیر می‌گذارد و همان طور که در آیه بیان شده، عملاً باعث تمایل به یک طرف و بلا تکلیف رها نمودن همسر دیگر می‌شود و آن گاه، آسیب‌هایی که از جنبه روان‌شناسی موضوع به آن اشاره می‌شود را، به دنبال خواهد داشت.

ب: سنت: در روایات فراوانی از شیعه و سنی، تعدد زوجات تا چهار زن، برای مردان مشروع دانسته شده است. (الحر العاملی، ۱۳۹۱: ۲۰، ۵۱۷؛ نوری، ۱۴۰۸: ۱۴، ۴۲۵؛ بیهقی، بی‌تا: ۷، ۱۴۹) مضاف بر آن، سیره عملی پیامبر اکرم و ائمه اطهار در ازدواج

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنجولی) ۱۶۱

با چند زن، مؤیدی بر مشروعیت چند همسری در اسلام است. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲، ۱۷۰)

ج: اجماع: همه فقهای اسلام - اعم از شیعه و سنی - اجماع دارند بر اینکه به استناد آیه ۳ سوره نساء، مرد آزاد می تواند حداکثر با چهار زن آزاد، ازدواج دائم نماید. (طوسی، ۱۴۰۷: ۴، ۲۹۳؛ بحرانی، ۱۴۰۵: ۲۳، ۶۱۷؛ نجفی، ۱۴۱۲: ۳۰، ۲)

۵. نقد و بررسی مسأله تعدد زوجات، مبتنی بر قاعده لاضرر و لاجرح

همان طور که گفته شد: تعدد زوجات و ازدواج مجدد مردان، به موجب شرع اسلام پذیرفته شده است و البته، مشروط به داشتن اطمینان یا ظن غالب به رعایت عدالت در بین همسران شده است؛ (رشید رضا، ۱۹۹۵: ۴، ۲۴۸) لکن، بدون شک باید توجه داشت که جواز چندهمسری، اگرچه در مواردی، جزو ضروریات اجتماعی و از احکام مسلم اسلام و متناسب با فطرت زنان^۳ به شمار می آید؛ لیکن، از نظر تحصیل شرایط در زمان حاضر با زمان گذشته - از جمله عدم رعایت عدالت میان زنان در پرداخت حقوق (قسم و نفقه و ...)، و تبلیغات سوء علیه اسلام در خصوص مظلوم واقع شدن زنان، و فرآیند نگرش دنیوی به ازدواج و تشکیل خانواده و تقدس زدایی از آن - تفاوت بسیاری کرده و در عصر کنونی، کسانی که می خواهند از این قانون و قاعده الهی استفاده کنند، باید مراقب عدالت همه جانبه خود باشند و این کار را نباید از روی هوی و هوس انجام دهند. (کاظم زاده، ۱۳۹۱: ۱۲۸ و ۱۲۹)

حال در تحلیل مطلب، مبتنی بر قاعده لاضرر و لاجرح باید گفت:

الف - طبق ماده (۱۴)^۴ قانون پیشین حمایت خانواده مصوب ۱۳۴۶/۰۳/۲۵، تنها در صورتی که توانایی مالی و قدرت مرد در اجرای عدالت بین همسران، احراز می شد، مجوز ازدواج مجدد از سوی دادگاه صادر می شد. ظاهراً مراد از عدالت مذکور در این ماده، رعایت تساوی میان زنان متعدد است؛ یعنی همان معنای مورد نظر در فقه اسلامی و تفسیر آیه سوم سوره نساء - یعنی عدالت در پرداخت نفقه و حق قسم - مدنظر می باشد. (بلاغی نجفی، ۱۴۲۰: ۲، ۹، قرشی، ۱۳۷۷: ۲، ۸۰؛ باجوری، ۱۹۸۶: ۱، ۲۷۴) لذا، دادگاه باید، با بررسی اوضاع و احوال و شرایط روحی و اخلاقی مرد، تشخیص دهد که در صورت داشتن زنان متعدد، مرد قادر به اجرای عدالت «تساوی در پرداخت نفقه و رعایت حق قسم و همخوابی» بین زنان است و تنها در صورت

احراز این شرط، اجازه ازدواج مجدد را صادر نماید؛ اما ماده (۱۷)^۵ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵، از احراز «اجرای عدالت در موردبند یک ماده (۱۶)^۶ مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵» سخن گفته است؛ بدین معنا که دادگاه باید تشخیص دهد که مرد، در جلب رضایت همسر اول خویش برای ازدواج مجدد، عدالت را رعایت کرده- با این استدلال که: در بند ۱ ماده ۱۶ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳، ازدواج مجدد مرد را، منوط به رضایت زن اول کرده و به تأکید در ماده ۱۷ همان قانون، اجازه اختیار همسر جدید از سوی مرد را، منوط به حصول شرایطی از جمله اجرای عدالت در مورد بند ۱ ماده ۱۶، (یعنی عدالت در جلب رضایت زن) کرده است؛ در حالی که مراد از عدالت، احراز قدرت مرد، در اجرای عدالت میان همسران متعدد است. بدیهی است که این تفسیر از عدالت، با معنایی که در فقه اسلامی و آیه سوم سوره نساء به آن اشاره شده، مغایرت دارد و اجرای عدالت نسبت به یک زن را در نظر می‌گیرد نه در میان زنان متعدد. بنابراین، طبق ماده (۱۷)^۷ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵، که ازدواج مجدد مرد را، منوط به توانایی مالی مرد و اجرای عدالت در مورد بند یک ماده ۱۶ همان قانون کرده، چنین استنباط می‌شود که: رضایتی که از طریق ارباب و تهدید و تحت فشار قرار دادن و تهدید زن حاصل شده باشد، یا ناشی از اکراه باشد، منشأ اثر نخواهد بود و نمی‌تواند مجوز ازدواج مجدد برای مرد باشد؛ زیرا در این صورت اجرای عدالتی از سوی مرد، صورت نگرفته است و تنها به رضایتی که واقعی و به دور از اشتباه و اکراه باشد، از سوی دادگاه، ترتیب اثر داده خواهد شد. حال اگر چه این نقصان در قانون دیده می‌شود و قانونگذار، به مفهوم واقعی عدالت در متون اسلامی توجه نکرده و صدور اجازه ازدواج مجدد مرد را، موکول به شرط احراز توانایی مرد در اجرای عدالت «تساوی در پرداخت حقوق زنان» ننموده؛ لیکن امروزه، بر طبق فقه اسلامی، دادرس باید این امر را در نظر بگیرد. (صفایی و امامی، ۱۳۹۱: ۱۰۳) بدیهی است که این معنا از عدالت، در تعارض با قاعده لاضرر قرار می‌گیرد؛ چرا که مستلزم نادیده گرفتن تساوی حقوق زنان در نفقه و حقوق واجبه است.

ج- مطابق بند ۱۲ از شروط ضمن عقد نکاح نامه های رسمی^۸، هرگاه زوج، همسر دیگری اختیار کند یا در میان همسران خود، عدالت را اجرا نکند، زن می‌تواند تقاضای صدور گواهی عدم امکان سازش نماید و اقدام به طلاق نماید.

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنجولی) ۱۶۳

در رأی وحدت رویه شماره ۷۱۶ هیأت عمومی دیوان عالی کشور آمده است: چنانچه زوجه بدون مانع مشروع از ادای وظایف زوجیت امتناع ورزد، با اثبات مراتب از ناحیه زوج در دادگاه و اخذ اجازه ازدواج، وکالت زوجه از زوج در طلاق محقق و قابل اعمال نیست. گزارش پرونده:

- به موجب پرونده شماره ۱/۱۳۲/۸۴ شعبه اول دادگاه عمومی فامنین خانم سمیه لطیفی در تاریخ ۱۳۸۴/۹/۱۴ دادخواستی به طرفیت همسرش آقای احمد روشنی به خواسته صدور حکم طلاق به دادگاه عمومی فامنین تقدیم داشته که به شماره فوق ثبت و در جریان رسیدگی قرار گرفته است. نامبرده در دادخواست و همچنین در جلسه اول دادرسی اظهار داشته که در تاریخ ۱۳۸۱/۱۲/۱۰ به عقد رسمی و شرعی خواننده درآمده، ولی قبل از عروسی اختلافاتی بین آنان بروز کرده که منتهی به تشکیل چندین پرونده گردیده و به علت ازدواج مجدد خواننده به استناد بند ۱۲ از شروط ضمن عقد نکاح تقاضای صدور حکم طلاق نموده است. خواننده دفاعاً اظهار داشته که چون خواهان از او تمکین ننموده و با وجود صدور حکم محکومیت به تمکین نیز حاضر به تمکین نشده، از دادگاه اجازه ازدواج مجدد اخذ و دختری را به عقد موقت خود درآورده است. تصاویر احکام مورد استناد خواننده که از دادگاههای عمومی و تجدیدنظر استان قم صادر شده، به دادگاه ارائه گردیده است. دادگاه پس از استماع اظهارات زوجین و شهود تعرفه شده از سوی زوجه، قرار ارجاع امر به داور را صادر کرده که قرار مزبور اجرا شده، سپس به شرح دادنامه شماره ۱۴۰۲-۱۳۸۴/۱۰/۲۴ پس از بیان موضوع دعوی و خلاصه اظهارات طرفین، تحقق بند ۱۲ از شرایط ضمن العقد مندرج در نکاح نامه رسمی را محرز دانسته و به استناد مواد ۲۳۴، ۲۳۷، ۱۱۱۹، ۱۳۱۲، ۱۳۲۱ و ۱۳۲۴ قانون مدنی و ماده ۴ قانون ازدواج و ماده ۹ قانون حمایت خانواده، گواهی عدم امکان سازش بین زوجین را صادر نموده و ضمن بیان میزان مهریه خواهان و نحوه دریافت آن به زوجه اجازه داده تا به یکی از دفاتر رسمی ثبت طلاق مراجعه و پس از اجرای صیغه طلاق با اعمال وکالت حاصل از طریق تحقق شرط ضمن العقد نسبت به ثبت رسمی آن اقدام کند و اسناد و دفاتر مربوطه را اصالتاً و نیز به وکالت از شوهرش امضاء نماید؛ نوع طلاق به لحاظ غیرمدخوله بودن زوجه بائن اعلام شده است. بر اثر تجدیدنظرخواهی خواننده، پرونده در شعبه اول دادگاه تجدیدنظر استان همدان مطرح رسیدگی قرار گرفته و این

شعبه طبق دادنامه شماره ۲۷۸/۸۵ - ۱۳۸۵/۳/۳۱ رأی دادگاه نخستین را تأیید کرده است.

- حسب پرونده شماره ۱/۵۷۶/۸۷ شعبه اول دادگاه عمومی فامنین خانم زهرا محمدعلی‌خانی در تاریخ ۱۳۸۷/۶/۶ دادخواستی به طرفیت همسرش آقای عباس یعقوبی به خواسته صدور گواهی عدم امکان سازش به منظور اجرای صیغه طلاق به دادگاه عمومی فامنین تقدیم و ضمن آن اظهار داشته است که زوج با او سوءرفتار شدید دارد و بدون اجازه او اقدام به ازدواج نموده و برای او عسر و حرج ایجاد شده است. پرونده به شعبه اول دادگاه ارجاع گردیده و در جریان رسیدگی قرار گرفته است. در جلسه اول دادرسی که با حضور خواهان و در غیاب خوانده، تشکیل شده، خواهان با ادای توضیحاتی پیرامون اختلافاتش با خوانده و پرونده‌هایی که در مورد مطالبه مهریه و جهیزیه تشکیل داده و منتهی به صدور آراء قطعی گردیده، به علت اینکه خوانده بدون اجازه او مجدداً ازدواج و به این ترتیب از شرط مقرر در بند ۱۲ نکاح‌نامه تخلف کرده، تقاضای اعمال وکالت در طلاق خود را نموده است. خوانده در لایحه‌ای که بعد از جلسه اول دادرسی به دادگاه تقدیم داشته اظهار نموده که خواهان از او تمکین نداشته و با وجود صدور حکم محکومیت بر تمکین حاضر به تمکین نشده و او با اخذ اجازه از دادگاه اقدام به ازدواج نموده است. تصاویر احکام مورد استناد خود را نیز ارائه نموده است. دادگاه پس از ارجاع امر به داوری و اظهار نظر داوران سرانجام به موجب دادنامه شماره ۱۳۸۸/۲/۲-۹۵ بعد از بیان موضوع دعوا و خلاصه اظهارات زوجین تخلف خوانده از شرط ضمن عقد نکاح را محرز و مسلم دانسته و با استناد به مواد ۲۳۴، ۲۳۷ و ۱۱۱۹ قانون مدنی و ماده ۴ قانون ازدواج و ماده ۱۰ قانون حمایت خانواده، گواهی عدم امکان سازش صادر نموده و ضمن بیان اینکه زوجه مهریه و جهیزیه خود را در پرونده‌های دیگری مطالبه نموده و نفقه معوقه را نیز جداگانه مطالبه می‌نماید، به زوجه اجازه داده است تا به یکی از دفاتر رسمی ثبت طلاق مراجعه و پس از اجرای صیغه طلاق با اعمال وکالت حاصل از طریق تحقق شرط ضمن‌العقد نسبت به ثبت رسمی طلاق اقدام و اسناد و دفاتر مربوطه را اصالتاً و نیز به وکالت از شوهرش امضاء نماید؛ نوع طلاق بائن اعلام شده است. بر اثر تجدیدنظرخواهی زوج، پرونده در شعبه چهارم دادگاه تجدیدنظر استان همدان مطرح رسیدگی قرار گرفته و این شعبه طبق دادنامه شماره ۶۴۰۰۸۵۲ -

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنچولی) ۱۶۵

۱۳۸۸/۵/۱۹ خلاصتاً با این استدلال که تحقق شرط اعمال وکالت در طلاق برای زوجه موضوع بند ۱۲ نکاح‌نامه، مختص به موردی است که زوج بدون امتناع زوجه از تمکین و بدون اجازه دادگاه ازدواج نماید و در صورت امتناع زوجه از تمکین و ازدواج مجدد زوج با اجازه دادگاه، شرط مزبور محقق نخواهد شد، تجدیدنظرخواهی را وارد تشخیص داده و ضمن نقض رأی تجدیدنظر خواسته حکم بر بطلان دعوی خواهان بدوی (زوجه) صادر کرده است.

شایان ذکر است که هیأت عمومی شعب حقوقی دیوان عالی کشور در پرونده‌های اصراری ردیف‌های ۵۰/۸۵ و ۱۳/۸۷، شرط وکالت زوجه در طلاق را با این عبارت «چنانچه زوج بدون رضایت زوجه همسر دیگری اختیار نماید، زوجه حق وکالت در طلاق را دارد» منصرف از ازدواج مجدد زوج به حکم دادگاه به جهت عدم تمکین زوجه ندانسته و آراء اصراری دادگاه‌ها را که متضمن این معنا بوده به شرح آراء شماره‌های ۴-۱۳۸۶/۲/۲۵ و ۱۶-۱۳۸۷/۱۰/۲۴ ابرام کرده است. حسینعلی نیری - معاون قضایی دیوان عالی کشور

حال در تحلیل مطلب، طبق قاعده لاضرر و لاجرح، باید گفت:

اولاً- یکی از اشکالاتی که در اینجا مطرح می‌شود این است که: امروزه رویه عملی محاکم چنین است که طلاق به درخواست زوجه را به شیوه «طلاق خلع» واقع می‌سازند. غرض محاکم از این عمل، ممانعت از حق رجوع مرد است. این شیوه، گرچه از جهت فوق، شیوه خوبی است ولی عادلانه نمی‌باشد و از انصاف به دور است؛ زیرا چگونه می‌توان پذیرفت زنی که به دلیل ازدواج مجدد همسر، از دادگاه درخواست طلاق می‌کند، ملزم به پرداخت عوض شود؟ این، در واقع امتیازی برای زوج می‌باشد که می‌تواند در مواردی باعث سوء استفاده وی شود؛ زیرا زوج می‌تواند موجبات ایدای زوجه را فراهم نماید و او را چنان در مضیقه و تنگنا بالاخص از لحاظ عاطفی قرار دهد که حاضر شود برای رهایی از آن بحران، از مهریه خود بگذرد و یا حتی در مواردی، اضافه بر آن مالی به زوج بدهد تا او را به طلاق راضی کند. (معاونت آموزش قوه قضاییه، ۱۳۸۷: ۲۲۰)

ثانیاً- از آنجایی که طبق قانون مدنی ایران، مرد هر زمان که بخواهد می‌تواند همسر خود را حتی بدون دلیل موجه طلاق دهد و هیچ الزامی برای اجبار او به ادامه زندگی

وجود ندارد؛ لذا گاهی مردان با اقدام به اذیت و آزار همسر خویش و بی توجهی عاطفی به او، او را تحت فشار قرار داده و با زور و تهدید، رضایت وی را برای ازدواج مجدد می‌گیرند. (نورمحمدی، ۱۳۸۹: ۴۲) این مسأله، به خصوص در میان زنانی که پشتوانه اقتصادی ندارند و از سوی دیگران نیز مورد حمایت عاطفی قرار نمی‌گیرند، رواج بیشتری دارد؛ این امر، برای زنان، نتیجه‌ای جز پذیرفتن زن دیگر به عنوان همسر دوم مرد در کنار خویش یا رضایت به طلاق در پی نداشته است. در حالی که در محیط خانواده، سوء استفاده یکی از طرفین از حق خود و اضرار به دیگران از این مجرا، با اراده قانونگذار در تحقق عدالت در مناسبات خانوادگی، منافات دارد؛ (طباطبایی، ۱۳۶۵: ۴، ۱۸۵؛ شبیری زنجانی، ۱۴۱۹: ۱۴۱۱)

د- در صورت ازدواج مجدد مرد، گاهی ادامه زندگی برای زن، عسر و حرج به دنبال دارد و تحمل زندگی را مشقت بار می‌نماید؛ در مورد اینک، ملاک تشخیص عسر و حرج، شخصی است یا نوعی، میان فقیهان اختلاف نظر وجود دارد: بعضی از فقیهان، به نوعی بودن عسر و حرج معتقدند. (نراقی، ۱۴۱۷: ۱۹۹) و بعضی دیگر، آن را شخصی می‌دانند. (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱: ۱، ۱۸۸؛ کشوری، ۱۳۷۴: ۶۳؛ محقق داماد، ۱۳۷۶: ۲، ۷۵) نظریه سومی نیز وجود دارد و آن اینکه معیار تمییز عسر و حرج، دارای دو چهره شخصی و نوعی است (کاتوزیان، ۱۳۷۵: ۱، ۲۸۶)؛ یعنی در حرجی دانستن تکالیف، باید به هر دو جنبه توجه داشت. همین اختلاف، در مورد مرجع تشخیص آن نیز وجود دارد؛ برخی معتقدند که مرجع تشخیص آن، عرف است (نراقی، ۱۴۱۷: ۱۸۷) و در مقابل آن، برخی بر این باورند که مرجع تشخیص آن، خود شخص است. (الذیباری، ۱۴۱۵: ۵۴) با تتبع به عمل آمده از آثار بزرگان و صاحب نظران، به این نتیجه خواهیم رسید که به جز در مواردی که دلیلی بر نوعی بودن حرج از سوی شارع رسیده باشد، در سایر موارد، اصل بر شخصی بودن حرج است. برای این مدعا می‌توان دلایل و مؤیدات زیر را ارائه نمود:

- مشقت، یک امر نسبی است و در مورد اشخاص، حالات، زمان‌ها و مکان‌ها، اعمال و افعال تفاوت دارد؛ به عبارت دیگر، در مورد حرجی بودن یک امر، باید وضعیت خاص شخص از حیث پیری و جوانی، سلامتی یا سایر خصوصیات و همچنین شرایط زمانی و مکانی و ... را در نظر گرفت؛ لذا باید آن را شخصی دانست. (مکارم شیرازی، ۱۴۱۱: ۱، ۱۹۶)

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنچولی) ۱۶۷

- از آن جا که دلیل «لاخرج»، حاکم بر ادله دیگر است؛ پس جایی برای پذیرش حرج نوعی باقی نمی ماند؛ زیرا مفهوم حکومت از یک سو، رفع احکامی است که حرج را به دنبال دارد و از سوی دیگر، بقای احکامی است که مقتضی حرج نباشند و این معنا، دقیقاً، مطابق با معنای شخصی بودن حرج است. (محقق داماد، ۱۳۷۶: ۲، ۷۶)

- در خصوص روابط زوجین، نوعی دانستن حرج در ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی مشکل به نظر می آید؛ زیرا در حرج نوعی، ملاک مشقت، نوع مردم است؛ اعم از اینکه بر شخص هم مشقتی باشد یا نباشد. اگر فرض کنیم در موردی، حرج نوعی وجود دارد ولی به دلیل وضع خاص زوجه، ادامه روابط زناشویی برای او مشقتی نباشد، بعید است که بتوان در این فرض، اجرای طلاق را به دلیل عسر و حرج تجویز کرد. چنان که اگر در موردی، حرج نوعی محقق نگردد، لکن وضع خاص زوجه به گونه ای بشود که دوام زوجیت را برای او مشکل و حرجی نماید؛ در این فرض هم، مقتضای نوعی دانستن حرج آن است که زوجه را مجبور به ادامه زندگی زناشویی بدانیم. بنابراین، به دلایل فوق، در حرجی شدن تکلیف، باید معیار شخصی را در نظر گرفت؛ مگر آن که در موردی به خصوص، دلیل بر نوعی بودن قائل گردد. (معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۷: ۲۱۳ و ۲۱۴)

در نقد این دیدگاه می توان گفت: اگرچه در قانون مدنی ایران، ازدواج مجدد مردان، به شرط رضایت همسر اول، جایز دانسته شده است و در صورتی که مرد، بدون اطلاع همسر، اقدام به ازدواج مجدد کند، زن می تواند با مراجعه به دادگاه و اخذ گواهی عدم امکان سازش، درخواست طلاق کند؛ ولی عملاً قوانین فوق، از ضمانت اجرای کافی برخوردار نیست.

چنانکه در رأی وحدت رویه شماره ۷۱۶- ۱۳۸۹/۷/۲۰ هیأت عمومی دیوان عالی کشور آمده است: نظر به اینکه مطابق ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی، تمکین از زوج تکلیف قانونی زوجه است؛ بنابراین در صورتی که بدون مانع مشروع از ادای وظایف زوجیت امتناع و زوج این امر را در دادگاه اثبات و با اخذ اجازه از دادگاه همسر دیگری اختیار نماید، وکالت زوجه از زوج در طلاق که به حکم ماده ۱۱۱۹ قانون مدنی ضمن عقد نکاح شرط و مراتب در سند ازدواج ذیل بند «ب» شرایط ضمن عقد در ردیف ۱۲ قید گردیده، محقق و قابل اعمال

نیست؛ لذا به نظر اکثریت اعضاء هیأت عمومی دیوان عالی کشور، رأی شعبه چهارم دادگاه تجدیدنظر استان همدان که با این نظر انطباق دارد مورد تأیید است. این رأی طبق ماده ۲۷۰ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری در موارد مشابه برای شعب دیوان عالی کشور و کلیه دادگاه‌ها لازم‌الاتباع است.

نتیجه و تفسیر رای وحدت رویه ۷۱۶ به این شرح است: بر اساس رأی وحدت رویه ۷۱۶، شرط وکالت در طلاق مندرج در بند «ب» شرایط ضمن عقد نکاح (بند ۱۲ سند ازدواج)، در صورتی که زوجه بدون مانع مشروع از ادای وظایف زوجیت امتناع ورزد و زوج با اثبات این موضوع در دادگاه و اخذ مجوز ازدواج مجدد، همسر دیگری اختیار نماید، قابل اعمال نیست. این رأی به معنای محدود شدن حق طلاق زوجه در شرایط خاص عدم تمکین است. به عبارت دیگر، اگر زوجه بدون دلیل قانونی و شرعی از انجام وظایف زناشویی خود امتناع کند و زوج به دلیل این عدم تمکین و با مجوز قانونی ازدواج مجدد نماید، زوجه نمی‌تواند با استناد به شرط وکالت در طلاق، از همسر خود جدا شود. هدف از این رأی، حفظ بنیان خانواده و تشویق زوجین به ایفای وظایف متقابل در زندگی زناشویی است.

۶. نقد و بررسی مسأله تعدد زوجات، از دیدگاه روان‌شناسان

از دیدگاه روان‌شناسان (معتقد به نظریه روان‌درمانی سیستمیک)^۹، یکی از مواردی که می‌تواند باعث ایجاد شوک در سیستم خانواده شود، ورود فردی جدید به جمع خانواده، تحت عنوان همسر جدید مرد می‌باشد؛ (اعتمادی و همکاران، ۱۳۸۹: ۶) بر این اساس، ازدواج مجدد مردان -که نه از باب ضرورت، بلکه در شرایط معمولی که نیاز منطقی برای وجود زوجه دوم در زندگی وجود ندارد و مردان، صرفاً به جهت استفاده از حق قانونی و شرعی به چند همسری روی می‌آورند-، از جهاتی چند می‌تواند منشأ آسیب‌هایی برای زن و فرزندان و زندگی خانوادگی باشد؛ که در ذیل، به مصادیقی از آن اشاره می‌شود:

۱.۶ از نظر جریحه دار شدن احساسات و عواطف زنان: یکی از عواملی که باعث استحکام و پایداری زندگی خانوادگی می‌شود، نیاز عاطفی و جنسی زن و شوهر به همدیگر است؛ (مطهری، ۱۳۷۱: ۱۹، ۴۳۷؛ مظاهری، ۱۳۸۲: ۵۳) اگر مرد، از طریق ازدواج مجدد، به این دو نیاز خود پاسخ دهد، وابستگی عاطفی و نیاز جنسی او، به همسر سابقش کمتر شده و میزان تعهد عمومی او، نسبت به حفظ این نهاد اجتماعی، به شدت کاهش می‌یابد.

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنجولی) ۱۶۹

یابد. (هلر، ۱۳۷۸: ۵۸)؛ از آن جایی که تجدید فراش مردان، غالباً با بی توجهی و آسیب عاطفی به همسر اول همراه است؛ زن، احساس می کند که در برآوردن نیازهای عاطفی و جنسی همسرش ناتوان بوده و این نوع نگرش، نه تنها عزت نفس زن را کاهش می دهد؛ بلکه احساس خیانت، بی وفایی، نفرت و هوسرانی همسر را به دنبال دارد و به مرور زمان، باعث از بین رفتن آرامش روانی زن و تضعیف بنیان خانواده خواهد شد. (Oslan&Defrain, 449: 2006)

۲.۶ از نظر آسیب های روحی - روانی وارد بر اعضای خانواده: هیچ بستری از نظر اهمیت و تأثیرگذاری، با خانواده برابری نمی کند؛ زیرا آنچه که سلامت جسمانی و روانی اعضای خانواده را تأمین می کند، پیوندهای صمیمی و خشنود کننده میان اعضای خانواده است و بالعکس، انزوا از خانواده و بیگانگی با آن، اغلب با مشکلات رشد همراه است. (آرگایل، ۱۳۸۲: ۱۴۲) بر طبق، مطالعات و تحقیقات صورت گرفته، سلامت روانی زنان در خانواده های چند همسری، به مراتب، از سلامت روانی زنان در خانواده های تک همسری کمتر است؛ (مجاهد و بیرشک، ۱۳۸۲: ۶۱) از آنجایی که مردان چند همسر، کمتر عدالت را بین همسران خود رعایت می کنند و طبیعتاً بیشترین وقت خود را با همسر جدید، سپری می کنند؛ لذا، زن اول، از بی اعتنائی همسر خود، احساس تنهایی و کمبود محبت می کند و این امر به مرور زمان، بر عدم تعادل روانی وی می افزاید. (D Topuzis, 1985 & Moore, 1987: 99) همان طور که سابقاً هم بیان شد آنچه زنان را رنجیده خاطر می کند، ازدواج مجدد مردان نیست؛ بلکه بی درایتی آنان، در رفتار با زنان (از نظر توجه به نیازهای عاطفی و جنسی^۱) است؛ هیچ زنی از اینکه مغفول همسر واقع شود، احساس رضایت خاطر نمی کند. حال اگرچه، ممکن است یک قانون یا حکم الهی، در مرحله تشریح، نقصی نداشته باشد؛ ولی در مرحله اجرا، اگر دستاویزی برای سوء استفاده عدّه ای خاص قرار بگیرد، بر قانونگذار واجب است به عنوان رئیس عقلای جامعه، جلوی سوء استفاده های احتمالی را بگیرد.

۳.۶ از نظر نزاع های مالی در خانواده: از آن جایی که در ازدواج مجدد، مردان، سرمایه گذاری عاطفی و مالی بیشتری برای همسر دوم می کنند و همین امر، موجب نارضایتی همسر اول و فرزندان او می شود؛ معمولاً در این خانواده ها، شاهد نزاع های مالی بسیاری میان همسران مرد و فرزندان او هستیم. (Gvanfogbe, 1997 & Sanderson, 2001) به طوریکه حسادت، رقابت و تنش در بین خانواده های چند همسری، امری رایج و پیامد آن،

ایجاد احساسات منفی میان همسران و فرزندان آنهاست. (Cook & Kelly, 2006) و در برخی موارد نیز، جانبداری مرد از برخی همسران، باعث ایجاد ناخشنودی در میان زنان می‌شود که در مجموع، نابرابری‌های عاطفی و مالی میان زنان، باعث کاهش سلامت روانی همسران می‌شود. (Krenawi, 2001)

۴.۶ ز نظر تزلزل بنیان خانواده و افزایش طلاق در جامعه: مطالعات روانشناسی حاکی از آن است که رواج پدیده چند همسری، باعث تزلزل بنیان خانواده‌ها و تخریب فضای عاطفی روانی در محیط خانواده می‌شود و آثار منفی جبران‌ناپذیری را برای اعضای خانواده بالاخص زن و شوهر به همراه خواهد داشت؛ زیرا باعث ناسازگاری زناشویی و از بین رفتن تعادل روانی می‌شود. (عرب و دیگران، ۱۳۹۳: ۸۳) بر طبق نظریه روان‌درمانی سیستمیک، روان‌شناسان قائلند: اولین مرحله در فرایند طلاق، که بیانگر رابطه زناشویی رو به زوال است و در آن، مناسبات همدلانه زناشویی، جای خود را به احساس بیگانگی می‌دهد، طلاق عاطفی است که در نهایت، به طلاق قانونی و از هم پاشیدگی زندگی خانوادگی منجر می‌شود. (Osland & Defrain 2006, 449) حال، اگرچه قانون، به زنان در صورت ازدواج مجدد همسرانشان بدون اذن آنها و یا قرار گرفتن آنها در حالت عسر و حرج، اجازه طلاق می‌دهد؛ (طباطبایی یزدی، ۱۳۷۸: ۷۵) لیکن، طلاق نیز خود آسیبی جدی برای اعضای خانواده از جمله زن و فرزندان به شمار می‌آید: زیرا اولاً- عزت نفس بسیاری از زنان بعد از طلاق آسیب می‌بیند و از آنجا که افراد، غالباً خود را برحسب چگونگی روابطشان با دیگران توصیف می‌کنند؛ ممکن است زنانی که طلاق گرفته‌اند، خود را شخصی بی‌کفایت و فاقد توانایی کافی برای ازدواج مجدد ببینند. (سایپنگتون، ۱۳۹۲: ۳۰۱) ثانیاً- از جمله نیازهای حقیقی انسان که در روانشناسی از آن، به عنوان «نیازهای ایمنی» یاد می‌شود، داشتن حامی مقتدر در زندگی می‌باشد. حال، از آنجا که با طلاق، زن، این حامی مقتدر را از دست می‌دهد، دچار ناامنی‌های روحی و روانی می‌شود. (مزلو، ۱۳۷۵: ۷۴)

۵.۶ آسیب‌های وارده بر فرزندان از نظر تربیتی: از آنجایی که خانواده‌های چند همسری، مستعد ایجاد تعارض و تنش میان اعضای خانواده، اضطراب و ناایمنی و بروز استرس‌های عاطفی و انگیزه‌های متضاد در خانواده هستند، زمینه برای آسیب‌پذیری فرزندان از جهات مختلف فراهم می‌کند؛ از جمله اینکه: اولاً- فرایند آموزشی فرزندان را با آسیب مواجه می‌کند. (Cherian, 1994) ثانیاً- بر اساس مطالعات و تحقیقات صورت گرفته، فرزندان خانواده‌های چند همسری، سطوح پایینی از پیشرفت‌های اجتماعی و اقتصادی و

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنجولی) ۱۷۱

تحصیلی دارند. (Slonim&Krenawi, 2006) ثالثاً- این فرزندان، عزت نفس کمتری دارند و ناکارآمدی بیشتری، نسبت به هم‌تایان خود در خانواده های تک همسری، تجربه می کنند. تزلزل و آسیب پذیری اقتصادی زنان در خانواده های چند همسری نیز، بر دامنه این آسیب ها و صدمات می افزاید. (Krenawi, 2001) رابعاً- از آن جایی که در خانواده های چند همسری، مرد، به دلیل سرپرستی همزمان دو یا سه خانواده، مجبور است برای تأمین معاش خانواده بیشتر تلاش کند، این موضوع، منجر به عدم حضور جدی و مؤثر پدر در خانواده منجر می شود (محبی، ۱۳۸۳، ۲۳۷) که پیامدهایی از جمله عدم نظارت پدر بر مسائل تربیتی فرزندان، محروم شدن فرزندان از وجود حامی و پشتیبان و آسیب های روانی فرزندان را به دنبال خواهد داشت. (رفیعی، ۱۳۸۶: ۱۷) خامساً- از آن جایی نوع روابط والدین، بر سلامت عاطفی فرزندان تأثیرگذار است؛ پس هرگونه نابسامانی در محیط خانواده، زمینه را برای کجروی فرزندان فراهم می کند؛ (ناصحی، ۱۳۸۳: ۱۱۷)

۶.۶ رویکرد اجتماعی به این موضوع: از جمله آثار سوء تجدید فراش مردان، تحقیر زن از سوی خویشان همسر و حتی اقوام و وابستگان خود می باشد؛ به طوریکه او را در اداره زندگی مشترک ناتوان می بینند و مورد سوء ظن قرار می گیرد که نتوانسته پاسخگوی نیازهای عاطفی و جنسی همسرش باشد؛ که این امر، به مرور زمان، باعث آسیب های روحی روانی در زن می شود. (رفیعی، ۱۳۸۶: ۱۵) اگرچه این حقیقت قابل انکار نیست که در غالب موارد، ناتوانی زنان در جذب همسر به سوی خود و عدم پاسخگویی مطلوب به نیاز عاطفی و جنسی همسر، باعث گرایش مردان به ازدواج مجدد می شود؛ (بورنستین، ۱۳۸۰: ۱۴۶) ولیکن، در سوی دیگر، از این نکته نیز نباید غافل شد که در پاره ای موارد، علیرغم حسن معاشرت زنان در محیط خانواده، مقتضیات روز جامعه (از جمله آزادی روابط جنسی، گسترش بی حیایی و بی عفتی در جامعه، عدم رعایت حجاب و پوشش مناسب از سوی زنان، ضعف ایمان انسانها و ...)، موجبات لغزش برخی از مردان و زنان و گرایش به هوسرانی و تنوع طلبی را- اگر چه از رهگذر ازدواج مجدد- فراهم می کند.

۷. نتیجه گیری

آنچه که از این تحقیق، مبتنی بر بررسی فقهی مسئله با استناد به قاعده لاضرر، و همچنین تحلیل روان شناسی مسئله تعدد زوجات بدست می آید، این است که: تأکید آیات قرآن و

روایات، بر حفظ بنیان خانواده و جلوگیری از ایجاد تنش در محیط خانواده می‌باشد؛ از آن جایی که تشریح احکام، مطابق با فطرت انسانها و توجه همه جانبه به رعایت مصالح و پرهیز از مفاسد است؛ لذا باید گفت: مبنای احکام و قوانین اسلامی از نظر مینا و مشرب، با سایر قوانین اجتماعی که در بین مردم دایر است متفاوت است و آن تفاوت از این جهت است که قوانین و سنت‌های بشری به اختلاف اعصار و دگرگونیها که در مصالح بشر پدید می‌آید، دگرگون می‌گردد؛ ولیکن، قوانین اسلامی به خاطر اینکه مبنایش، بر رعایت مصالح و پرهیز از مفاسد واقعی است، اختلاف و دگرگونی نمی‌پذیرد و بر زمامدار جامعه اسلامی است که مردم را به آن عمل - اگر واجب است - وادارد و - اگر حرام است - از آن نهی کند؛ با این توضیح، اگرچه تعدد زوجات و چند همسری، به موجب نص صریح قرآن (آیه ۳ سوره نساء)، پذیرفته شده و نص قرآنی، قابل اجتهاد نیست؛ لیکن، با دقت در آیه، درمی‌یابیم که حکم تجویز چند همسری، مطلق نبوده؛ بلکه به شرط رعایت عدالت اجازه داده شده است و در مقام عمل، غالب افراد، از دایره عدالت نسبت به همسران خارج می‌شوند و همین عملی (ازدواج مجدد مردان) که در ظاهر مباح است، در واقعیت ممکن است چه مفاسدی را به دنبال داشته باشد! مهمترین مفسده مترتب بر آن، متزلزل شدن بنیان زندگی خانوادگی سابق، بی‌توجهی عاطفی به همسر اول و ایجاد کینه و دشمنی میان همسران و فرزندان آنهاست. حال، اگرچه حکم جواز تعدد زوجات، به منظور تأمین مصالح عمومی بشر تشریح شده؛ ولیکن، از آن جایی که امروزه، به جهت تغییرات فرهنگی حاکم بر جامعه، تحصیلات عالی و آگاهی زنان از حق و حقوق خود، سهم بودن زنان در تأمین مایحتاج اقتصادی خانواده و عدم پذیرش این مسأله از سوی زنان - تا جایی که حاضرند تجرد را بر رضایت به تعدد زوجات همسرشان، ترجیح دهند - برخلاف زنان گذشته که تحت تأثیر فرهنگ حاکم بر جامعه شان و نگرش منفی که نسبت به طلاق وجود داشته و از همه مهمتر، وابستگی اقتصادی که به مردان داشتند، ناگزیر از پذیرش شرایط موجود بودند؛ لذا، در جامعه امروزی، این موضوع، با چالش‌های بسیاری از جمله رنجش زن اول به دلیل عدم رعایت عدالت میان همسران، تزلزل مبانی خانواده و آسیب‌های بسیار در محیط خانواده همراه است؛ پس رعایت مصلحت اعضای خانواده، ضروری می‌نماید که حاکم شرع با توجه به اختیاری که دارد، جهت جلوگیری از آسیب‌های این مسئله بر زندگی‌های خانوادگی، تعدد زوجات را جز در موارد اضطرار منع کند.

پی‌نوشت‌ها

۱. در مقابل، برخی دیگر از حقوقدانان، با استناد به مواد قانونی از جمله ماده ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی، مواد ۹۵۹ و ۹۶۰ قانون مدنی و بسیاری از اصول قانون اساسی از جمله اصل ۱۷۱ و ...، بر جبران خسارت معنوی تأکید دارند. با الغاء خصوصیت از این اصول و مواد قانونی می‌توان گفت: از نظر قانون اساسی و قانون مدنی، هر نوع ضرر - چه ضرر مادی و چه معنوی - باید به نحو متناسب جبران شود.

۲. برای این آیه، شأن نزول خاصی نقل شده و آن این که: قبل از اسلام، معمول بود بسیاری از مردم حجاز، دختران یتیم را به عنوان تکفل و سرپرستی به خانه خود می‌بردند، و بعد با آنها ازدواج کرده، اموال آنها را هم تملک می‌کردند، و چون همه کار، دست آنها بود، حتی مهریه آنها را کمتر از معمول قرار می‌دادند، و هنگامی که کمترین ناراحتی از آنها پیدا می‌کردند، به آسانی آنها را رها می‌ساختند و حاضر نبودند حتی به شکل یک همسر معمولی با آنها رفتار نمایند. (قرطبی، بی تا: ۵، ۱۱؛ راوندی، ۱۴۰۵: ۲، ۹۵)

۳. حکم شرعی تعدد زوجات در شرایط ضرورت، کاملاً منطبق بر عقل و فطرت بشر است؛ ولی گاهی در زنان، بر اثر شدت علاقه و عشق به همسر و زندگی مشترک، حس مالکیت و انحصارگرایی نسبت به شوهر مشاهده می‌شود. این حس در زن، مانع پذیرش حضور همسر دوم در زندگی مشترک می‌شود. البته باید توجه داشت که این احساس، از فطرت آنها نشأت نگرفته و یک حس مشترک میان همه آنها نیست؛ زیرا اگر امری فطری باشد می‌بایست در همه افراد نوع انسان مشترک باشد؛ حال اینکه ما شاهد پذیرش چندهمسری از سوی زنان سایر جوامع اسلامی همچون کشورهای عراق، عربستان و ... هستیم. همچنین برخی همسران دوم و سوم، این مسأله را متعارض با روحیات خود نمی‌دانند. ناراحتی و دلخوری همسر اول به این دلیل است که نگران از دست دادن شوهر بوده و می‌خواهد زندگی خود را حفظ کند.

۴. ماده ۱۴ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۴۶/۰۳/۲۵: هرگاه مرد بخواهد با داشتن زن، همسر دیگری اختیار نماید، باید از دادگاه تحصیل اجازه کند. دادگاه، وقتی اجازه اختیار همسر تازه خواهد داد که با انجام اقدامات ضروری و در صورت امکان، تحقیق از زن فعلی، توانایی مالی مرد و قدرت او را به اجرای عدالت احراز کرده باشد. هرگاه مردی، بدون تحصیلاً اجازه از دادگاه، مبادرت به ازدواج نماید، به مجازات مقرر در ماده ۵ قانون ازدواج مصوب ۱۳۱۰-۱۳۱۶ محکوم خواهد شد.

۵. ماده ۱۷ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵: دادگاه، با انجام اقدامات ضروری و در صورت امکان، تحقیق از زن فعلی و احراز توانایی مالی مرد و اجرای عدالت در مورد بند یک ماده ۱۶، اجازه اختیار همسر جدید خواهد داد. به هر حال، در تمام موارد مذکور، این حق برای همسر اول باقی است که اگر بخواهد، گواهی عدم امکان سازش از دادگاه بنماید.

۶. ماده ۱۶ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵: مرد نمی تواند با داشتن زن، همسر دوم اختیار کند، مگر در موارد زیر:

۱- رضایت همسر اول.

۲-

۷. ماده ۱۷ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۵۳/۱۱/۱۵: دادگاه، با انجام اقدامات ضروری و در صورت امکان، تحقیق از زن فعلی و احراز توانایی مالی مرد و اجرای عدالت در مورد بند یک ماده ۱۶، اجازه اختیار همسر جدید خواهد داد.

۸. یکی از شروط پیشنهادی ضمن نکاح نامه های رسمی، ازدواج مجدد مرد می باشد. مطابق این شرط، هرگاه زوج، همسر دیگری بدون رضایت زوجه اختیار کند، یا به تشخیص دادگاه، نسبت به همسران خود، اجرای عدالت ننماید، زن می تواند حسب مورد از دادگاه، تقاضای صدور اجازه طلاق نماید.

۹. روان‌درمانی سیستمیک: یک رویکرد درمانی است که با رویکردی جهانی و فراگیر، به مطالعه سیستم‌های خانواده و زیرسیستم‌های آنها (مانند زوج، فرد، فرزندان) و سایر گروه‌های اجتماعی مهم می‌پردازد تا منشاء تعارضات را مشخص کند و به دنبال تغییراتی در پویایی این روابط باشد.

۱۰. گفتنی است هرچه بی‌درایتی مرد بیشتر باشد، مقاومت زن اول افزونتر خواهد بود؛ در اینجا شوهر باید، با عشق و علاقه و رعایت عدالت و عدم تحریک حسادت زنانه، رفتار خود با همسران را، براساس دستور آیات و روایات مدیریت کند.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

ابراهیمی، جواد (۱۳۸۶)، «تغییرات همیشه هم بد نیست»، روزنامه قدس، شماره ۵۶۲۹.

ابن اثیر، علی بن محمد (۱۴۱۴)، *الکامل للتاریخ*، بیروت: دار احیاء.

ابن نجیم، زین الدین ابراهیم (۱۴۲۶)، *الاشباه و النظائر*، بیروت: دارالفکر.

اردبیلی، احمد (بی تا)، *زبدہ البیان*، تهران: المکتبه الجعفریہ.

آرگایل، مایکل (۱۳۸۲)، *روان شناسی شادی*، ترجمه مسعود گوهری، اصفهان: انتشارات جهاد دانشگاهی.

اشتهدادی، محمد مهدی (۱۳۶۲)، *میزان الحکمه*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.

اعتمادی، احمد؛ ابراهیمی، جواد (۱۳۸۹)، «مقایسه سلامت روانی فرزندان خانواده های تک همسری و

دو همسری»، *مجله زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، دوره ۸، شماره ۴، صفحات ۵-۲۶.

انصاری، مرتضی (۱۳۶۸ق)، *المکاسب*، تهران: چاپ سنگی.

باجوری، جمال محمد فقی رسول (۱۹۸۶)، *المرأه فی الفکر الاسلامی*، عراق: جامعه الموصل.

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنچولی) ۱۷۵

- بحرانی، یوسف (۱۴۰۵)، *الحدائق الناضرة*، قم: اسلامی.
- بستان نجفی، حسین (۱۳۹۰)، *جامعه شناسی خانواده با نگاهی به منابع اسلامی*، قم: حوزه و دانشگاه.
- بلاغی نجفی، محمد جواد (۱۴۲۰)، *آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن*، قم: بنیاد بعثت.
- بورنستین، ف، چ (۱۳۸۰)، *روش های درمان مشکلات زناشویی*، ترجمه حسن تونزنده جانی، مشهد: مرنديز.
- بیهقی، احمد (بی تا)، *السنن الکبری*، بیروت: دارالفکر.
- توکل، اسدالله (۱۳۸۴)، *مصلحت در فقه شیعه و سنی*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۹۷)، *دانش خانواده و جمعیت*، قم: نشر معارف.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۰۴ق)، *الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیه*، بیروت: دارالعلم.
- الحرّ العاملی، محمد (۱۳۹۱)، *وسائل الشیعه*، المطبعة الرابعه، بیروت: دار احیاء.
- حسینی مراغی، سید میر عبدالفتاح (۱۴۱۷)، *العناوین الفقهیه*، قم: النشر الاسلامی.
- حسینی نژاد، حسینقلی (۱۳۷۰)، *مسئولیت مدنی*، تهران: جهاد دانشگاهی.
- خدادادپور، منیره (۱۳۸۸)، *مسئولیت مدنی در روابط زوجین*، تهران: مرکز امور زنان و خانواده.
- خوانساری نجفی، موسی بن محمد (۱۳۵۷ش)، *منیه الطالب*، نجف: مطبعة المرتضویه.
- دیماثو، ام. رایین (۱۳۷۸)، *روان شناسی سلامت*، ترجمه سید مهدی موسوی و دیگران، تهران: سمت.
- الذیباری، عامر سعید (۱۴۱۵)، *التحذیر فی قاعده المشقه تجلب التیسیر*، بیروت: دار ابن حزم.
- رشید رضا، محمد (۱۹۹۵)، *تفسیر المنار*، بیروت: دارالمعرفه.
- رفیعی، محمد تقی (۱۳۸۶)، «بررسی جامعه شناختی - حقوقی تک همسری در ایران»، *مطالعات زنان*، سال ۵، شماره ۳، صفحات ۷-۳۷.
- سایپینگتون، آندرو (۱۳۹۲)، *بهداشت روانی*، ترجمه حمیدرضا حسین شاهی برواتی، تهران: روان.
- سالاری فر، محمدرضا؛ شجاعی، محمد صادق؛ موسوی اصل، سید مهدی؛ دولتخواه، محمد (۱۳۸۹)، *بهداشت روانی با نگرش به منابع اسلامی*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۰)، *السنه النبویه بین الروایه و الدرایه*، قم: مؤسسه امام صادق (ع).
- سعدی، ابو حییب (۱۴۰۸ق)، *القاموس الفقهی*، دمشق: دارالفکر.
- شیرازی زنجانی، سید موسی (۱۴۱۹)، *کتاب النکاح*، قم: مؤسسه پژوهشی رأی پرداز.
- صفایی، سید حسین؛ امامی، اسدالله (۱۳۹۱)، *مختصر حقوق خانواده*، تهران: میزان.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۶۵)، *تفسیر المیزان*، قم: اسلامی.
- طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم (۱۳۷۸)، *تکمله العروه الوثقی*، طهران: الحیدری.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۱۲)، *جامع البیان*، بیروت: دارالمعرفه.

۱۷۶ پژوهش‌نامه زنان، سال ۱۶، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۴

- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷)، *الخلاف*، قم: اسلامی.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷)، *المبسوط*، تهران: المكتبة المرتضوية.
- قرطبی، محمد بن احمد (بی تا)، *الجامع لأحكام القرآن*، بیروت: دارالفکر.
- قطب راوندی، سعید بن هبه الله (۱۴۰۵)، *فقه القرآن*، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- عرب، سعید و دانشمند، بدرالسادات و پودینه، زهرا و ثامتی، ناهید و میرگل، احمد و باباخانلو، اشرف (۱۳۹۳)، «بررسی میزان بهزیستی روانشناختی و سازگاری زناشویی و رضایت از زندگی بین خانواده های چند همسری و تک همسری»، *فصلنامه مشاوره و روان درمانی خانواده*.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۵)، *دوره مقدماتی حقوق مدنی «وقایع حقوقی»*، تهران: یلدا.
- کاظم زاده، علی (۱۳۹۱)، *تفاوت حقوقی زن و مرد در نظام حقوقی ایران*، تهران: میزان.
- کشوری، عیسی (۱۳۷۴)، *کاربرد قواعد فقه در حقوق: با مطالعه «قاعده عسر و حرج»*، تهران: غیث.
- کلینی، محمد (۱۴۰۷)، *الکافی*، تهران: دارالکتب.
- فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق)، *المصباح المنیر*، قم: دارالهجره.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷)، *تفسیر احسن الحدیث*، تهران: بنیاد بعثت.
- مجاهد، عزیز الله و بیرشک، بهروز (۱۳۸۲)، «وضعیت رفتاری کودکان و سلامت روانی والدین در خانواده های چند همسری»، *مجله اندیشه و رفتار*، شماره ۳۵، صفحات ۶۰-۶۷.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳)، *بحارالانوار*، بیروت: دار.
- محبی، سیده فاطمه (۱۳۸۳)، «غرب و پدیده خانواده های تک والدی»، برگردان: هاجر حسینی و فاطمه بختیاری، *کتاب زنان، فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان*، شماره ۲۴، صفحات ۲۳۴-۲۳۷.
- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۷۶)، *قواعد فقه «بخش مدنی»*، تهران: نشر علوم اسلامی.
- محمدی، نعیمه و آسکانی، خان محمد (۱۳۹۴)، «مطالعه سلامت روانی مردان با تأکید بر سنت چندهمسری در شهرستان سرباز»، *فصلنامه زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)*، ش ۲، صفحات ۲۵۷-۲۶۸.
- مرعشی، محمد حسن (۱۳۷۳)، *دیدگاه های نو در حقوق کیفری اسلام*، تهران: میزان.
- مزلو، ابراهام. اچ (۱۳۷۵)، *به سوی روان شناسی بودن*، مشهد: آستان قدس رضوی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۱)، *مجموعه آثار «اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب»*، قم: صدرا.
- مظاهری، محمد علی و دیگران (۱۳۸۲)، «مقایسه بهداشت روانی در زوج های جشن های ازدواج دانشجویی و زوج های عادی»، *فصلنامه انجمن ایرانی روان شناسی*، سال هفتم، شماره ۱.
- مفید، محمد بن محمد (۱۳۶۴)، *الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد*، تهران: اسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۱۱)، *التواعد الفقهیه*، قم: مدرسه الامام امیرالمومنین (ع).

تعدد زوجات در ترازوی روان: بررسی مصداق های ... (زینب سنچولی) ۱۷۷

- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶)، برگزیده تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه (۱۳۸۷)، سلسله پژوهش های فقهی - حقوقی، قم: قضا.
- معاونت آموزش و تحقیقات قوه قضاییه (۱۳۸۱)، مجموعه نظریات مشورتی فقه در امور حقوقی، قم: تحقیقات فقهی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۱۴)، بدائع الدرر، قم: تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۴۱۰)، الرسائل، قم: اسماعیلیان.
- موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۶۸)، صحیفه نور، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س).
- موسوی سبزواری، سید عبد الأعلى (۱۴۰۹)، مواهب الرحمن، بیروت: آل البيت.
- ناصرحی، عباسعلی (۱۳۸۳)، «میزان سازگاری زناشویی در دانشجویان ساکن خوابگاه»، مجله اندیشه و رفتار، ش ۳۷ و ۳۸، صفحه ۱۱۷.
- نائینی، محمد حسین (۱۴۰۶ق)، فوائد الأصول، قم: النشر الاسلامی.
- نجفی، محمد حسن (۱۴۱۲)، جواهر الکلام، بیروت: مؤسسه المرتضی العالمیه.
- نراقی، مولی احمد (۱۴۱۷)، عوائد الایام، قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.
- نقیبی، سید ابوالقاسم (۱۳۸۱)، خسارت معنوی در حقوق اسلام و نظام حقوقی معاصر، تهران: امیر کبیر.
- نوری، حسین (۱۴۰۸)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت: آل البيت.
- نورمحمدی، غلامرضا (۱۳۸۹)، نفی خشونت علیه زنان با نگاه دین و علم، تهران: مرکز امور زنان و خانواده.
- هلر، آگنس (۱۳۷۸)، «زنان، جامعه مدنی و دولت»، ترجمه سحر سجادی، تهران: توسعه.

- Cherian, Varghese J. (1994) Corporal Punishment And Academic Achievement Of Xhosa Children From Polygynous And Monogamous Families Journal Of Social Psychology, 134 (3). 387.389.
- D Topuzis, "The Men with Many Wives" In New Society, 4 October 1985. Moore, Stephoen, "Sociology Alive", Stanley Thomes Publishers, L, T. P. 1987.
- Gvanfogbe, P. N & schumm, W. R. (1997). Polygyny And Marital Life Satisfaction: An Exploratory Study from Rural Cameroon. Journal of Comparative Family Studies 28 (1).
- Krenawi, Alean. (2001). Women From Polygamous And Monogamous Marriages In An Out-Patient Psychiatric Clinic Journal Of Social Psychiatry 38 (2).
- Oslan, David H., & Defrain, John (2006). Marriage And Family, New York: McGraw Hill.
- Sanderson, Stephen k. (2001). Explaining Monogamy And Polygyny In Human Societies. Social forces 80 (1).
- Slonim, Vared- Nevo & Krenawi, Alean (2006). Success And Failure Among Polygamous Families: The Experience Of Wives, Husbands, And Children. Family Process. 45 (3).